

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

www.fodz.pl

Jarosław

— SZLAK CHASYDZKI

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego założona została w marcu 2002 roku przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ) oraz Światową Organizację Żydowską ds. Restytucji (WJRO).

Naszym celem jest ochrona relikwii kulturowego dziedzictwa Żydów w Polsce. Priorytetem Fundacji jest ochrona cmentarzy: we współpracy z innymi organizacjami i osobami prywatnymi doprowadziliśmy do upamiętnienia, ogrodzenia i uratowania przed zniszczeniem kilkudziesięciu cmentarzy żydowskich (m.in. w Zakopanem, Kozienicach, Mszczonowie, Kłodzku, Iwaniskach, Strzegowie, Dubience, Kolnie, Iłży czy Wysokiem Mazowieckiem). Działania Fundacji obejmują także rewitalizację szczególnie ważnych i wartościowych zabytków dziedzictwa żydowskiego. Do takich obiektów należą m.in. synagogi w Zamościu, Kraśniku i Rymanowie.

Nasza działalność na rzecz ochrony dziedzictwa nie ogranicza się jednak wyłącznie do opieki nad poszczególnymi obiektami; równie ważna jest dla nas dbałość o poszerzanie wiedzy na temat historii Żydów, którzy przez wieki współtworzyli dziedzictwo kulturowe Polski.

Do najistotniejszych działań edukacyjnych Fundacji należy skierowany do młodzieży program „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL, w którym uczestniczy ponad 130 szkół z całej Polski, a także multimedialny portal internetowy POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL, który prezentować będzie historię społeczności żydowskich z 1200 miejscowości z całej Polski.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć Fundacji jest projekt Szlak Chasydzki.

więcej informacji o działaniach Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego:

WWW.FODZ.PL

WWW.PAMIEC.FODZ.PL

WWW.POLIN.ORG.PL

Szanowni Państwo,
Publikacja ta poświęcona jest historii społeczności żydowskiej Jarosławia i jest jedną z serii broszur opowiadających o losach Żydów w miejscowościach należących do Szlaku Chasydzkiego – projektu, który od 2005 r. realizowany jest przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Szlak Chasydzki to trasa wiodąca śladami Żydów z południowo-wschodniej Polski, a wkrótce także zachodniej Ukrainy. Partnerami Fundacji w realizacji projektu jest już 20 gmin z terenów Podkarpacia i Lubelszczyzny, w których zachowały się bezcenne ślady wielowiekowej obecności polskich Żydów: Baligród, Biłgoraj, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dynów, Jarosław, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Przemyśl, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa i Zamość.

Szlak Chasydzki przebiega przez atrakcyjne tereny południowo-wschodniej Polski, m.in. Roztocze i Bieszczady, i łączy miejscowości, w których znajdują się zarówno imponujące synagogi, jak i zapomniane dziś często cmentarze żydowskie, na których nierzadko znaleźć można nagrobki pochodzące z XVIII, XVII, a nawet XVI w. Wiele z tych cmentarzy jest wciąż odwiedzanych przez chasydów przybywających z całego świata.

W ramach projektu Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego wspiera jednostki samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe w ochronie i promocji wielokulturowego dziedzictwa ich miejscowości, a także stymuluje tworzenie trwałych partnerstw międzysektorowych na rzecz rozwoju turystyki profilowanej.

Szlak Chasydzki daje wielu miejscowościom szansę na zaistnienie na mapie turystycznych atrakcji Polski – oprócz powszechnie znanego Zamościa, wpisanego na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, na Szlaku leżą także ośrodki często omijane przez turystów, nieświadomych atrakcji, jakie kryją.

Serdecznie zapraszamy na wyprawę Szlakiem Chasydzkim!

Monika Krawczyk | Dyrektor Generalny

Dlaczego „Szlak Chasydzki”?

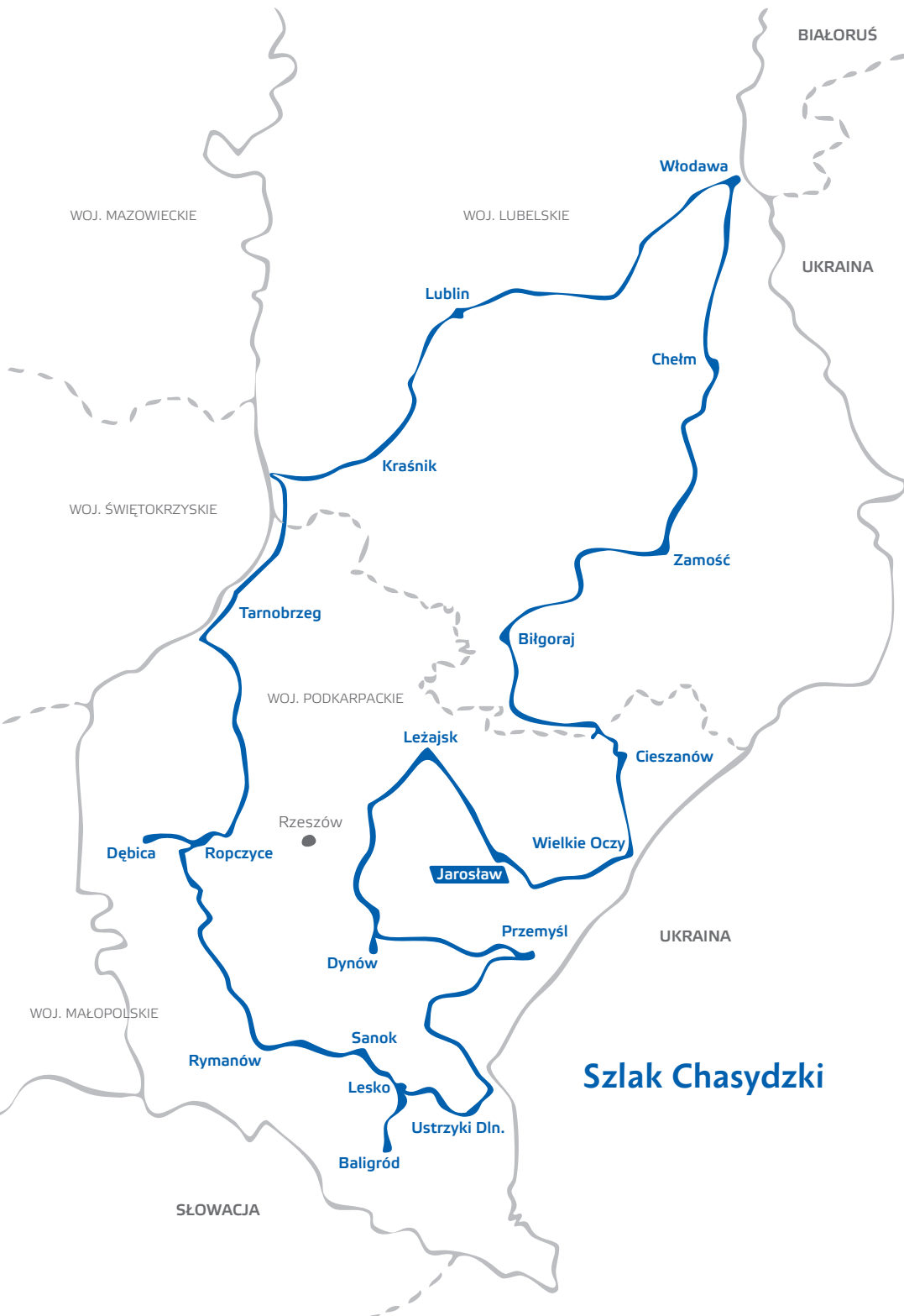
Polska przez stulecia była domem wielu pokoleń Żydów; na jej terenie miał miejsce bezprecedensowy rozkwit kultury żydowskiej, a także myśli religijnej i piśmiennictwa. To właśnie tutaj w XVIII w. narodził się chasydyzm, jeden z najważniejszych nurtów, jakie kiedykolwiek powstały w ramach judaizmu. Szczególnie wielu zwolenników zyskał on na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, m. in. na terenach, przez które przebiega dziś Szlak Chasydzki.

Tradycyjnie przyjmuje się, że twórcą chasydyzmu (*chassid* po hebrajsku znaczy „pobożny”) był Izrael ben Eliezer z Międzyboża na Podolu, znany jako Baal Szem Tow. Chasydzi wyznawali pogląd, że religijność nie może się ograniczać jedynie do ścisłego przestrzegania nakazów i zakazów judaizmu, a nawet – że ich zbyt restrykcyjne przestrzeganie oddala człowieka od Boga. Stąd silny akcent kładziono na duchowy wymiar religii i na emocjonalne przeżywanie wiary.

Chasydzi gromadzili się wokół cadyków (*cadik* to po hebrajsku „sprawiedliwy”), charyzmatycznych przywódców duchowych, z których każdy proponował szczególny sposób przybliżenia się do Boga – określoną metodę studiowania *Tory* i innych pism religijnych, a także odprawiania poszczególnych praktyk. W XIX w. godność cadyka stała się dziedziczna – powstawały całe ich dynastie, których nazwy pochodziły od miejscowości, gdzie mieścił się dwór cadyka.

W rocznicę śmierci cadyka – *jorajt* – chasydzi gromadzą się przy jego grobie, wierząc, że w ten dzień dusza cadyka nawiedza miejsce spoczynku, modlą się i zostawiają przy grobie niewielkie karteczki z wypisanymi prośbami, zwane *kwitlech*. Tradycja ta jest wciąż żywa – do grobów cadyków do dziś regularnie przybywają chasydzi z całego świata.

Wiele miejscowości należących do Szlaku Chasydzkiego było ważnymi ośrodkami chasydyzmu. Dwory cadyków znajdowały się w Cieszanowie, Dębicy, Dynowie, Lesku, Leżajsku, Lublinie, Przemyślu, Ropczycach, Rymanowie i Tarnobrzegu (a dokładniej – w pobliskim Dzikowie). Najważniejszym niegdyś ośrodkiem chasydyzmu na ziemiach polskich był Leżajsk, gdzie działał słynny cadyk Elimelech. W pozostałych miejscowościach Szlaku mieszkali chasydzi związani z cadykami z innych miast i wsi – co nie umniejsza jednak atrakcyjności położonych tam zabytków dziedzictwa żydowskiego.

Szlak Chasydzki – najciekawsze obiekty

BALIGRÓD – cmentarz, założony na początku XVIII w.

BIŁGORAJ – cmentarz, założony w XIX w.

CHELM – tzw. nowa synagoga z początku XX w.; cmentarz, założony w XV w., jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

CIESZANÓW – synagoga z końca XIX w., cmentarz założony w XIX w.

DĘBICA – synagoga wzniesiona w końcu XVIII w., cmentarz założony na przełomie XVII i XVIII w.

DYNÓW – cmentarz założony prawdopodobnie w XVIII w., miejsce spoczynku cadyka Cwi Elimelecha Szapiro z Dynowa (1785-1841).

JAROSŁAW – dwie XIX-wieczne synagogi oraz cmentarz, założony na początku XVIII w.

KRAŚNIK – zespół synagogałny, na który składają się dwie bożnice: XVII- i XIX-wieczna; tzw. nowy cmentarz, założony w połowie XIX w.

LESKO – synagoga wzniesiona w XVII w. oraz założony w XVI w. cmentarz, jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

LEŻAJSK – cmentarz, założony w XVII w., miejsce spoczynku cadyka Elimelecha z Leżajska (1717-1787), miejsce pielgrzymek chasydów z całego świata.

LUBLIN – *Jesziwat Chachmej Lublin* – Uczelnia Mędrców Lublina, wzniesiona w 1930 jako największa religijna uczelnia żydowska na świecie; tzw. stary cmentarz, założony XVI w., miejsce spoczynku cadyka Jakuba Icchaka Horowitza, zwanego „Widzącym z Lublina” (1745-1815); tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w.

PRZEMYŚL – tzw. nowa synagoga, wzniesiona na początku XX w.; tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w., największy cmentarz żydowski w województwie podkarpackim.

ROP CZYCE – cmentarz, założony w XVIII w.

RYMANÓW – barokowa synagoga z XVII w. oraz cmentarz, na którym spoczywa cadyk Menachem Mendel z Rymanowa (1745-1815).

SANOK – synagoga stowarzyszenia *Jad Charuzim*, wzniesiona w XIX w.; synagoga sadogórska, wzniesiona w dwudziestoleciu międzywojennym; tzw. nowy cmentarz, założony w XIX w.

TARNOBRZEG – cmentarz założony na początku XX w., miejsce spoczynku cadyka Eliezera Horowitza z Dzikowa (zm. 1860).

USTRZYKI DOLNE – cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WIELKIE OCZY – synagoga z początku XX w.; cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WŁODAWA – barokowy zespół synagogałny z drugiej połowy XVIII w.

ZAMOŚĆ – słynna renesansowa synagoga, wzniesiona na początku XVII w.; tzw. nowy cmentarz, założony w 1907 r.

Duża synagoga

Duża synagoga

Duża synagoga

Jarosław to miasto w województwie podkarpackim, położone nad rzeką San, liczące ok. 40 tysięcy mieszkańców. Najstarsza wzmianka o Jarosławiu pochodzi z 1152 r. W 1323 r. miasto lokowano na prawie polskim, a w 1375 r. – na prawie magdeburskim. W tym czasie Jarosław rozwijał się bardzo dynamicznie, o czym świadczy między innymi fakt, że w ciągu roku w odbywały się tu aż trzy czterogodniowe jarmarki.

Pierwsi Żydzi w Jarosławiu

Żydzi osiedlili się w Jarosławiu stosunkowo późno – pierwsza wzmianka świadcząca o ich obecności w mieście pochodzi z 1464 r. W 1561 r. w mieście żyło dwóch Żydów, którzy wymienieni są w dokumentach jako Abraham Judaeus i Dawid Judaeus. Z 1613 r. pochodzą informacje o pięciu Żydach mieszkających w Jarosławiu.

Powodem tak powolnego rozwoju społeczności żydowskiej w Jarosławiu był przywilej *de non tolerantis Judaeis*, zakazujący Żydom osiedlenia się na terenie miasta. Wydała go w 1571 r. ówczesna właścicielka Jarosławia, Zofia Tarnowska. Prawo to obowiązywało wówczas w wielu polskich i europejskich miastach i było jednym z narzędzi chroniących chrześcijańskich mieszczan przed konkurencją ze strony kupców żydowskich. Jednak nie zawsze było ściśle przestrzegane; w wielu miastach Żydzi dochodzili do porozumienia z mieszczanami i osiedlali się pomimo jego obowiązywania.

Ze względu na dogodne położenie geograficzne i znaczenie handlowe, na początku XVII w. Jarosław został wybrany na miejsce obrad Sejmu Czterech Ziem. Była to najwyższa instytucja samorządu żydowskiego w Rzeczypospolitej, na forum której podejmowano decyzje dotyczące wszystkich gmin leżących na terytorium kraju. Jarosław, na przemian z Lublinem, stanowił miejsce obrad

Sejmu aż do jego rozwiązania w 1764 r. W mieście odbywały się także obrady żydowskich sejmów prowincjonalnych, zwanych sejmikami.

W 1638 r. król Władysław IV wydał przywilej dla kahału (żydowskiej gminy religijnej) w Przemyślu, mocą którego społeczność żydowska w Jarosławiu została na długie lata podporządkowana gminie przemyskiej. W myśl przywileju społeczność żydowska we wszystkich miastach i miasteczkach położonych w pobliżu Przemyśla zobowiązane były *uznać to miasto za najstarsze (czyli: najważniejsze), umarłych tam chować, obrządki w bożnicy przemyskiej odprawiać, podatki dawać, jabłka rajske według zwyczaju od nich brać, doktorów czyli rabinów pensje naznaczone po 3 zł. od arendarza płacić, wszelkie apelacje od sądów do tegoż rabina zakładać*. Jeżeli chodzi o nakaz grzebania zmarłych na cmentarzu w Przemyślu, przywilej sankcjonował jedynie istniejący stan rzeczy – jeszcze przed rokiem 1638 Żydzi jarosławscy grzebani byli na przemyskim cmentarzu. Z kolei zapis mówiący o obowiązku „odprawianiu obrządków” w przemyskiej synagodze pozostał martwy, gdyż Żydzi jarosławscy, podobnie jak każda większa społeczność żydowska, posiadali już wówczas własny dom modlitwy.

W XVII w. wiele żydowskich skupisk ze wschodnich terenów Rzeczypospolitej padło ofiarą pogromów dokonywanych przez kozackie wojska powstańcze. Również Jarosław został zdobyty i zniszczony, w mieście nie doszło jednak do ataku na Żydów. Tradycja mówi, że na wieść o najeździe kozackim opuścili oni miasto i schronili się w zachodniej Małopolsce, a gdy niebezpieczeństwo minęło, wrócili do Jarosławia i ustanowili święto na pamiątkę ocalenia, obchodzone od tego czasu co roku.

Gmach i synagoga
Stowarzyszenia Jad Charuzim

Gmach i synagoga
Stowarzyszenia Jad Charuzim

Szpital żydowski

Rozwój społeczności żydowskiej

W XVII w. liczebność społeczności żydowskiej w Jarosławiu zaczęła szybko rosnąć. Stało się to powodem licznych konfliktów z chrześcijańskimi mieszczanami, obawiającymi się konkurencji ze strony kupców żydowskich. W 1664 r. ukazał się dekret władz Jarosławia, który, stosując się do rozporządzenia przemyskiego biskupa Stanisława Samowskiego, zabraniał chrześcijanom wynajmowania mieszkań Żydom i zlecania im pracy. W 1687 r. Józef Karol Lubomirski, ówczesny właściciel Jarosławia, wydał dokument nakazujący usunięcie ich z miasta (ukrywanie Żydów miało być surowo karane). Rok później dokument ten został podtrzymany. Ustawa *de non tolerandis Judaeis* została wznowiona po raz ostatni przez Teofilę Ludwikę Lubomirską w 1704 r.

Pomimo niekorzystnej sytuacji prawnej liczba ludności żydowskiej w Jarosławiu stale rosła. Na przełomie XVII i XVIII w. w północno-zachodniej części śródmieścia istniała już ulica zamieszkała wyłącznie przez Żydów. U schyłku XVII w. Żydzi jarosławscy posiadali też własny cmentarz, który, z powodu obowiązywania prawa *de non tolerandis Judaeis*, został założony poza granicami miasta, na tzw. przedmieściu ruskim, za Bramą Pełkińską. Utworzenie cmentarza było jednym z pierwszych przejawów emancypacji żydowskiej społeczności Jarosławia i chęci uniezależnienia się od władzy kahału przemyskiego. Istnienie nekropolii zostało oficjalnie uznane przez obradujący w Jarosławiu sejm żydowski w 1700 r. Cztery uczestnicy tego sejmu: rabin Naftali Kohen z Poznania, rabin Saul i Zecharje Mendel z Krakowa oraz Menachem Mendel ze Lwowa wyznaczyli wtedy granice cmentarza oraz ustalili opłatę grobową o maksymalnej wysokości 60 zł.

W II połowie XVII w. Żydzi jarosławscy posiadali już własną synagogę, która znajdowała się prawdopodobnie na przedmieściach. W 1704 r. godność rabiną pełnił pochodzący z Krakowa Jeszaja

(piastował on równocześnie funkcję rabiną w nieodległym Kowlu). Jako rabin przykahału, Jeszaja podlegał rabinowi Przemyśla. W 1737 r. rabinem Jarosławia został Mojżesz Jehoszyja, który wcześniej sprawował funkcję rabiną w Nowym Sączu. W tym samym roku w dokumentach odnotowano obecność w Jarosławiu już ponad stu rodzin żydowskich.

Przełomową datą w historii jarosławskich Żydów był rok 1744, wtedy bowiem w mieście została utworzona samodzielna gmina żydowska, a tutejsza społeczność ostatecznie uniezależniła się od kahału przemyskiego. Pierwszym rabinem niezależnej gminy został Jehoszyja Horowitz. Mimo iż w 1752 r. król August III na prośbę Żydów z Przemyśla wznowił rozporządzenie z 1638 r., wzywające Żydów z okolicznych miast, w tym z Jarosławia, do podporządkowania się w niektórych sprawach gminie przemyskiej, jednak kahał jarosławski był już w tym czasie zupełnie niezależny. Liczba Żydów w mieście systematycznie rosła i w 1765 r. osiągnęła liczbę 1 884 osób.

Po I rozbiore Polski w 1772 r. Jarosław został włączony do Cesarstwa Austriackiego. Zabory nie zahamowały rozwoju tutejszej społeczności żydowskiej; powiększał się również zasięg oddziaływania jarosławskiego kahału. Podczas gdy wcześniej władza gminy ograniczona była tylko do samego miasta, to od r. 1785 zaczęły podlegać jej także wszystkie okoliczne wsie. Na początku XIX w. kahał przystąpił do budowy nowej, murowanej synagogi w pobliżu rynku (istniejącej do dziś), której budowę ukończono w 1811 r. Dwa lata później Żydzi stanowili już jedną czwartą ludności Jarosławia: na 9 007 mieszkańców było ich 2 355.

Mała synagoga

Cmentarz

Cmentarz

Źródła utrzymania ludności żydowskiej

Żydzi w Jarosławiu trudnili się handlem, udzielaniem pożyczek, dzierżawą karczem, myta i młynów. Przedsiębiorcy żydowscy brali też w dzierżawę prom na Sanie, a także samą rzekę, dzięki czemu mogli trudnić się handlem rybami. W XVIII w. najbogatszym kupcem żydowskim w Jarosławiu był Kellermann, który zmonopolizował handel zbożem w Galicji.

Żydzi jarosławscy wykonywali też wolne zawody, przede wszystkim lekarza. Pierwszym znanym medykiem żydowskim w mieście był doktor Icchok, o którym wiemy także, że był członkiem bractwa pogrzebowego *Chewra Kadisza*. W I połowie XVIII w. żył też w Jarosławiu lekarz żydowski Abraham Icchok Chazak, którego syn Chaim przed 1737 r. piastował w Jarosławiu godność rabina. Na początku XIX w. pracowali w Jarosławiu dwaj lekarze żydowscy: Jehuda Jidel i Mojżesz Strani.

Rzemieślnicy żydowscy z Jarosławia w końcu XVIII w. należeli do tych samych cechów, co rzemieślnicy chrześcijańscy. Co ciekawe, podskarbnymi lub skarbnikami niemal wszystkich cechów jarosławskich byli Żydzi; wyjątek stanowiły cechy rzeźniczy i krawiecki, w których od 1820 r. było po dwóch skarbników: jeden katolik i jeden Żyd. W ten sposób chrześcijańscy krawcy i rzeźnicy próbowali bronić się przed dominacją żydowskich konkurentów, z usług których korzystali nie tylko wszyscy Żydzi, ale także część ludności katolickiej. Najubożsi Żydzi zazwyczaj zarabiali na życie pracą fizyczną, np. jako tragarze.

Życie społeczne

W XVIII i XIX w. wszystkie żydowskie organizacje i stowarzyszenia w Jarosławiu miały charakter religijny. Najstarszą organizacją w mieście było bractwo pogrzebowe *Chewra Kadisza*, które powstało

prawdopodobnie jeszcze przed założeniem jarosławskiego cmentarza żydowskiego. Zadaniem jego członków było przygotowanie zmarłych do pogrzebu i odprowadzanie ich na cmentarz. Członkami organizacji byli najważniejsi i najbardziej poważani obywatele miasta. W późniejszym okresie *Chewra Kadisza* zajmowało się także działalnością filantropijną: stała się w jego budżecie stanowić zapomogi, a każdego roku na święto Pesach pewną sumę przeznaczano na zakup macy dla najuboższych. Bractwo wspierało finansowo także szpital żydowski i towarzystwo *Bikur Cholim*, opiekujące się chorymi.

Życie intelektualne i religijne

Przełom XVIII i XIX w. to okres szczytowego rozwoju Jarosławia jako ośrodka żydowskiej myśli religijnej. W tym czasie działało tu dwóch wybitnych przedstawicieli społeczności żydowskiej, stojących na przeciwnych biegunach nauki i religii: Jakub Ornstein (1775–1839) i Szymon Maryles (zm. 1850). Ornstein stworzył w Jarosławiu ważny ośrodek nauki talmudycznej, a Maryles – istotny ośrodek chasydzki. Równolegle rozwijał się w Jarosławiu ruch głoszący konieczność asymilacji Żydów – Haskala, który jednak nie zyskał zbyt wielu zwolenników.

Jakub Ornstein (od 1801 r. rabin w Żółkwi, a od 1809 r. we Lwowie) znany jest jako autor popularnego i ważnego dzieła talmudycznego *Jesziasz Jakow*. Wykłady talmudyczne Ornsteina cieszyły się dużą popularnością wśród jarosławskich Żydów. O poziomie ówczesnego życia duchowego w Jarosławiu świadczy wspomnienie Ornsteina (we wstępie do kodeksu małżeńskiego *Ewen Ezer*), w którym charakteryzuje on Żydów jarosławskich jako biegłych w *Talmudzie*, a swoich uczniów z tego miasta określa jako wzorowych. Do przebywającego w mieście Ornsteina przyjeżdżali liczni uczeni żydow-

Cmentarz

Cmentarz

Cmentarz

scy, między innymi rabin tarnogrodzki Eliezer Horowitz czy wielki uczyony tego czasu Aron Mojżesz Taubes, późniejszy rabin w Śniatynie.

Na ten okres przypada również działalność Szymona Marylesa, wybitnego przedstawiciela ruchu chasydzkiego, powszechnie uważanego za cudotwórcę. Był on uczniem słynnego cadyka Izaaka Jakuba Horowitza, zwanego „Widzącym z Lublina”, i często jeździł na dwór rabina Szulima Rokacha z Bełza. Po śmierci Szymon Maryles został pochowany na jarosławskim cmentarzu żydowskim. Innym ważnym przedstawicielem chasydyzmu w Jarosławiu był Zecharje Mendel, uczeń sławnego cadyka Elimelecha z Leżajska.

Trudny wiek XIX

W XIX w. rozkwit jarosławskiej gminy żydowskiej doprowadził do ostrego konfliktu z chrześcijańskimi mieszkańcami miasta. 25 marca 1869 r., w Wielki Czwartek, w mieście wybuchły zamieszki antyżydowskie, które trwały z krótkimi przerwami do 5 kwietnia. Wielu Żydów zostało rannych, tłum wybijał szyby w żydowskich domach i rabował towary ze sklepów. W czasie zamieszek zdewastowano także cmentarz żydowski. Ekscesy były tolerowane przez władze, nieprzychylnie nastawione wobec Żydów. Wydarzenia te nie zahamowały jednak rozwoju społeczności.

5 października 1876 r. w Jarosławiu odbyły się pierwsze wybory władz gminy żydowskiej; na jej czele stanął dr Maurycy Fraenkel. W 1889 r. nowym prezesem gminy został Henryk Strisower, który wspaniałą się spektakularną działalnością budowlaną. Za jego kadencji wybudowano nowy bet midrasz (dom modlitwy), budynek nowej szkoły z dwiema salami lekcyjnymi oraz dom starców, a także drogę do-

jazdową do cmentarza. Ponadto za rządów Strisowera uchwalono przeprowadzenie gruntownych remontów w synagodze i wybudowanie dla gminy rzeźni drobiu oraz nowej łaźni rytualnej.

I wojna światowa spowodowała znaczne zubożenie mieszkańców Jarosławia. Panujące warunki sprzyjały narastaniu konfliktów polsko-żydowskich, których kulminacją był pogrom, który wybuchł 19 czerwca 1918 r.

Dwudziestolecie międzywojenne

Według danych spisu powszechnego w 1921 r. w Jarosławiu mieszkało 6 577 Żydów, co stanowiło 32,9% ogółu mieszkańców miasta. W 1926 r. Żydzi byli właścicielami 72% placówek handlowych w mieście.

Okres międzywojenny to czas kształtowania się w Jarosławiu form nowoczesnego żydowskiego życia społecznego. W mieście funkcjonowały liczne świeckie organizacje i stowarzyszenia, m.in. Kółko Gospodarskie Żydowskiego Towarzystwa Rolniczego, Zjednoczony Żydowski Cech Rzemieślniczy, Stowarzyszenie Rękodzielników Żydowskich *Jad Charuzim*, Żydowskie Stowarzyszenie Oświatowo-Kulturalne „Tarbut”, Towarzystwo Ochrony Zdrowia i wiele innych. Działały również żydowskie spółdzielnie kredytowe.

Dwudziestolecie międzywojenne to także czas wzrastającej aktywności żydowskich partii politycznych. W Jarosławiu najsilniej zaznaczyła się obecność organizacji syjonistycznych, jednak duże wpływy miała tu także konserwatywna partia Agudat Israel.

II wojna światowa i Zagłada

Wybuch II wojny światowej oznaczał kres jarosławskiej społeczności żydowskiej. Po zajęciu miasta we wrześniu 1939 r. hitlerowcy deportowali około 10 tysięcy Żydów z Jarosławia i okolic do radzieckiej strefy okupacyjnej, której granicę stanowiła wówczas rzeka San. Deportacja rozpoczęła się 23 września 1939 r. i trwała sześć dni. W mieście pozostała tylko niewielka grupa Żydów, których w 1942 r. wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu.

Wiosną 1941 r. Niemcy rozpoczęli systematyczną dewastację jarosławskiego cmentarza żydowskiego: rozebrali dom przedpogrzebowy, bramę i ogrodzenie. Część nagrobków została użyta do utwardzenia lokalnych dróg i placów miejskich. W czasie wojny na cmentarzu pochowano kilkudziesięciu Żydów rozstrzelanych przez hitlerowców.

Ślady obecności

Dziś o pięćsetletniej historii jarosławskich Żydów przypominają przede wszystkim zabytki. Wojnę przetrwały dwie XIX-wieczne synagogi: tzw. duża synagoga przy ul. Opolskiej 12 i tzw. mała synagoga przy ul. Ordynackiej 5, imponujący gmach Stowarzyszenia Rękodzielników Żydowskich *Jad Charuzim* (wzniesiony w latach 1907–1912) przy Pl. Tarnowskiego 1 oraz cmentarz żydowski przy ul. Kruhel Pełkiński (na przedmieściu Jarosławia, na północny zachód od miasta).

Wszystkie budynki należące wcześniej do społeczności żydowskiej zostały po wojnie przejęte przez Skarb Państwa. Dużą synagogę w 1963 r. przekazano Liceum Plastycznemu, które mieści się tam do dzisiaj. Mała synagoga była w latach 50. XX w. użytkowana m.in. przez Spółdzielnię Chemiczno-Mineralną z Rzeszowa, a w latach 1969–1973 przebudowano ją dla potrzeb Pracowni Konserwacji Zabytków. W 2001 r. została sprzedana prywatnej spółce; dziś budynek jest opuszczony, a jego stan jest bardzo zły. W gmachu Stowarzyszenia *Jad Charuzim* działa obecnie miejska biblioteka publiczna oraz państwowe ognisko baletowe.

W ostatnich latach duża synagoga, budynek Stowarzyszenia *Jad Charuzim* oraz cmentarz zostały przekazane społeczności żydowskiej. Obecnym właścicielem tych obiektów jest Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która podejmuje działania na rzecz ich renowacji i upamiętnienia.

| Sławomir Mańko

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa żydowskiego

Dzięki skutecznemu współdziałaniu Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, organizacji żydowskich oraz władz Jarosławia te zabytki kultury żydowskiej, te które przetrwały wojnę, znajdują się dziś w stosunkowo dobrym stanie. Pozwala to sądzić, że ocalałe ślady jarosławskiej społeczności żydowskiej przez długie jeszcze lata przypominać będą kolejnym pokoleniom o wielokulturowej przeszłości miasta.

W kwietniu 2006 r. na jarosławskim cmentarzu żydowskim odsłonięty został pomnik w formie macewy, upamiętniający społeczność żydowską miasta. Monument, ufundowany przez potomka rodziny jarosławskich Żydów, wzniesiony został dzięki pomocy Fundacji.

W sierpniu 2007 r. staraniem Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego zbudowana została droga umożliwiająca dostęp do cmentarza. Wcześniej teren nekropolii dostępny był tylko dzięki uprzejmości właścicieli otaczających go posesji. Budowa drogi umożliwiła Fundacji rozpoczęcie przygotowań do ogrodzenia cmentarza.

Ważnym partnerem Fundacji w realizacji projektu Szlak Chasydzki jest Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia, które w październiku 2007 r., z pomocą uczniów 1 Technikum Elektronicznego w Jarosławiu, przeprowadziło prace porządkowe na cmentarzu żydowskim. Staraniem Stowarzyszenia ukazał się również reprint publikacji Mojżesza Steinberga pt. *Żydzi w Jarosławiu od czasów najdawniejszych do połowy XIX w.*

Mamy nadzieję, że już wkrótce w Jarosławiu zrealizowane zostaną kolejne działania mające przypominać mieszkańcom i turystom o historii Żydów, którzy przez stulecia współtworzyli krajobraz społeczny miasta, oraz przyczyniali się do jego kulturowego i ekonomicznego rozwoju.

← Mała synagoga

Bibliografia:

A. Potocki, *Żydzi w Podkarpackiem*, Rzeszów 2004.

M. Steinberg, *Gmina żydowska w Jarosławiu od jej powstania aż po dzień dzisiejszy. Szkic historyczny*, Jarosław 1937.

M. Steinberg, *Żydzi w Jarosławiu od czasów najdawniejszych do połowy XIX w.*, Jarosław 1933.

Tekst: Weronika Litwin, Marianna Mańko, Sławomir Mańko

Redakcja: Weronika Litwin

Projekt graficzny: RZECZYOBRAZKOWE.PL

Fotografie: Łukasz Giersz, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Informacje i materiały edukacyjne na temat kultury żydowskiej dostępne są na stronie internetowej programu „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL oraz na portalu internetowym POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL

© by Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2008

ISBN 978-83-61306-52-8

ISBN 978-83-61306-52-8

WWW.FODZ.PL
WWW.PAMIEC.FODZ.PL
WWW.POLIN.ORG.PL